

НЕПОЗНАТИ СНИМКИ НА ТОДОР ЛУКА ЛЕФТЕРОВ (1852–1876)

Атанаска Стамболийска

UNKNOWN PHOTOS OF TODOR LUKA LEFTEROV (1852–1876)

Atanaska Stamboliyska

Abstract: *In the funds of archives, museums and libraries, hitherto unknown valuable photos and documents were found of people who had left a mark in history. This article presents unknown photos of the teacher and revolutionary Todor Luka Left-erov from the time of the Bulgarian National Revival. He was identified through the accompanying captions on the back of some of the photos, and through various comparison methods. The interesting thing about the photos presented is that they were all retaken after his death. This suggests that his contemporaries kept the memory of his personality and deeds.*

Keywords: *Bulgarian National Revival; Todor Lefterov; photos; photographers; archives.*

Във фондовете на архиви, музеи и библиотеки се пазят ценни снимки – оригинали и копия, на хора, оставили своята следа в българската история. С настоящото съобщение ще бъдат представени непознати снимки на учителя и революционера Тодор Лука Лефтеров. Някак, незнайно защо, той остава встрани от големите имена на революционния април 1876 г. Името му, ако все пак се споменава в редовете на историята, остава някак незабележимо. Време е да се отдаде заслужената почит към този млад българин, обрекъл живота си за свободата на родината, да се извади името му от забравата, и да се нареди сред личностите – водачи на великата Априлска епопея.

Роден е през 1852 г. в Търново. Баща му Лука Лефтеров е член на терзийския еснаф и търговец¹ [Крусев, П. 1949, с. 25], притежаващ търговски фирми в Търново и Манчестър. Според запазените спомени майка му – Анастасия, е всеотдайна майка и домакиня. Като се има предвид общественото положение на семейството, младият Тодор Лефтеров преминава през всички етапи на тогавашната образователна система – взаимно и класно училище. Учи три години във взаимното и пет години в мъжкото класно училище. След смъртта на баща си и след завършване на търновското класно училище през 1869 г., 17-годишен, заминава за Манчестър и се записва в престижния Оуенс колеж, където изучава икономически науки. В града, център на текстилната индустрия на Англия, притегателно и желано място за развитие на икономиката и

¹ Името му се споменава в кондиката на терзийския еснаф през 1859 г.

търговията, семейството му притежава търговска кантора, която се управлява от по-големия му брат Харалампи Лефтеров, а според спомени, и от чичо му – брат на баща му [Крусев, П. 1949, с. 27]. С финансовата им подкрепа и под грижите им Тодор Лефтеров се отдава на обучението си по икономически науки, вероятно със замисъла да се продължи семейното дело. Курсът на обучение в колежа е тригодишен. Като се има предвид, че в търновското класно училище се изучава френски, а не английски език, а в спомените си Иван Евст. Гешов споделя, че една година преди да започне обучението си в същия колеж е изучавал английски език [Гешов, Ив. 1926, с. 14 и сл.], може да се предположи, че по същите стъпки върви и Тодор Лефтеров. През 1869–1870 г. учи английски език в Манчестър, за да може да постъпи на обучение в колежа. Първата му учебна година в колежа е 1870–1871; втората учебна година е 1871–1872 и 1872–1873 е третата, последна година на обучението му в престижното висше училище. След това се завръща в България, с английска диплома за завършени икономически науки. Пред него е бъдещето на успешен търговец, но съдбата му отрежда друг път. Вместо да стои в кантора, да уговоря сделки и да подписва търговски договори, историята ни среща с него, съвсем на друго, необичайно място. При откриването на учебната 1873–1874 г. той вече е учител в Михалци, председател на местното читалище, любим учител на учениците и активен член на местния революционен комитет. Решаваща роля за установяването му в близкото до Търново село изиграва отец Матей Преображенски, верният съратник на Васил Левски. В лицето на младия английски възпитаник отец Матей вижда личност, която е готова да работи самоотвержено за народното дело и е способна да увлече българите след себе си в името на свободата. Две години по-късно, през 1876 г., 24-годишният търновец е участник в сраженията при Дряновския манастир като част от четата на Бачо Киро и Поп Харитон. Според спомени на оцелелите четници е убит от Фазлъ паша след погрома на манастирската обител [ДА – В. Търново, ф. 78К, оп. 1, а.е. 74, л. 14; Марков, Хр. 1912, с. 177].

Образът на Тодор Лука Лефтеров на досега непознатите и представени в това съобщение негови снимки е идентифициран освен чрез съпътстващите надписи на гърба на част от снимките и с помощта на метода на сравнението. Като надеждна отличителна характеристика за разпознаване на личността е формата на ухото. Според специалистите промените във външния вид на ухото са ограничени във времето – от 8 до към 70 г. формата му остава постоянна, т.е. не се променя с възрастта [Николов, А. 2016, с. 43–44, pass]. При работата си със снимките съм сравнила и образа на тях през различните години.

Най-ранната засега непозната негова снимка се съхранява в Държавен архив – Велико Търново (ил. 1.) [ДА – В. Търново, ф. 65К, оп. 1, а.е. 329, л. 6]. Според описа снимката постъпва в архива през 1986 г. като част от необработен снимков и документален материал, съхраняван в Регионална библиотека „Петко Р. Славейков“ – Велико Търново. От гърба на картоната се вижда, че фотограф е Онорий Марколеско, роден през 1844 г. в Тулча. Няколко седмици

преди началото на Руско-турската война (1877–1878 г.) той пристига в Търново. По време на фотографската си практика използва различни фирмени картони. Видът картон, върху който е подлепена разглежданата снимка, той ползва в периода юни 1879 – октомври 1880 г. [Мутафов, В. 2005, с. 361–362]. Като се има предвид, че Т. Лефтеров е убит в Дряновския манастир през 1876 г., следва, че снимката е преизвадена 3–4 години след смъртта му. За целта вероятно Марколеско използва съхранената стъклена плака. Предвид биографията на Тодор Лефтеров и предполагаемата от фотографията възраст – около 17-годишен – може да се счита, че оригиналната снимка е направена около 1869 г., т.е. след като Лефтеров завършва търновското петокласно училище и преди заминаването му за Манчестър.

Действащите фотографии през този предиосвобожденски период са предимно преминаващи и не се установяват трайно в Търново. Интересно е да се отбележи, че през 1869 г. в града започва работа като фотограф Никола Златев. Човек с приключенски дух, той пътува непрекъснато в Европа, занимава се с музика, търговия и аптекарство. По спомени на негови родственици изучава фотографския занаят и си купува фотоапарат, поръчва си картони на гърба, на които е изписано – *Никола Янаки Златев светлописец Търново* [Мутафов, В. 2006, с. 300]. Според изследователите, които се занимават с историята на фотографията в българските земи, заснети снимки от Никола Златев не са открити. Това обаче не означава, че такива няма. Може да се предположи, че животът на този търновски бохем, изпълнен с приключения, случки и разкази за живота в различните посетени от него държави, привлича младите хора на Търново, а с новия и интересен занаят, който набира популярност – фотографията, е посещаван от търновската младеж, която иска да запечата своя лик. Още повече от един младеж, търговски син, който ще замине за далечна Англия и вероятно ще иска да остави спомена за себе си, у някой скъп за него човек. Без неоспорими доказателства няма как да се твърди, че през 1869 г. Тодор Лефтеров се снима при Никола Златев, но подобно предположение би провокирало размисъл.

Не по-малък интерес предизвиква и ръкописният надпис на картоната – **„Ромеро Каро Лука п. Лефтеровъ“ (ил. 1а.)**. Надписът е с индигово мастило, което започва да се използва от средата на XIX в. Като се има предвид периодът, през който Марколеско използва този вариант на фирмен картон, може да се приеме, че снимката е надписана най-рано през 1880 и най-късно през 1903 г., когато той се премества да живее във Варна. Преизваждането на копие на снимката, наскоро след смъртта на Тодор Лефтеров подсказва, че притежателят ѝ е близък негов приятел. За това говори и надписът – „Ромеро каро“. Сякаш личното име Тодор е заменено с това определение. Какво е възможното тълкуване на израза? Ромеро е фамилно име от испански произход и обикновено се дава на хора, издържачи несгоди и страдания, може обаче също да се асоциира и със спомена и верността. Символът от картите за игра каро се асоциира с богатство. В Китай карото символизира социалната класа на търговците. Така че този, който е надписал снимката, познава много добре

личната история на Тодор Лефтеров, неговия живот и дело. И го описва много точно – спомена и верността към младия българин, който изоставя спокойния живот на търговец и обрича живота си на извоюването на свободата. Снимката остава скъп спомен за нейния притежател.

На втората представена снимка Тодор Л. Лефтеров е с негов приятел, чието име засега остава неизвестно (**ил. 2.**). Образът му на тази снимка е известен на съвременната общественост, тъй като е тиражиран многократно в научнопопулярната литература. В този вариант – с негов приятел и евентуално връстник, снимката досега не беше позната. Тя постъпва в Регионален исторически музей – Велико Търново през 2018 г. от антиквар, който я откупува от лице, чието име не съобщава.

Снимката е върху фирмен картон на австрийския фотограф Адолф Бронфен, който се установява да живее в Търново през периода 1885–1925 г. (**ил. 2а.**). При направени сравнения с документи, съхранявани в ДА – В. Търново, установих, че текстът на гърба на снимката, както и подписът, по всяка вероятност са на Христо Войводов, един от синовете на Христо Иванов-Големия [ДА – В. Търново, ф. 65К, оп. 4, а.е. 34]. Наличието на снимка на Лефтеров у семейството на Христо Иванов – Големия свидетелства за ролята и значението, което младият търновец оставя у изтъкнатия революционер, един от най-доверените хора на Апостола. А надписът върху снимката е най-яркото доказателство, че години след Априлското въстание, името и делата на Тодор Лефтеров се помнят. Този картон А. Бронфен използва от 1891 до 1900 г. [**Мутафов, В.** 2006, с. 303–309]. Тъй като е невъзможно снимката да е направена в посочения период, като се има предвид смъртта на Лефтеров през 1876 г., остава тя да е копие, на по-ранно направена такава. Фотографът Бронфен само ползва запазената стъклена плака, за да я извади отново. На тази снимка Тодор Лефтеров изглежда по-възрастен в сравнение с образа му от първата снимка. Ако се приеме, че за този четиригодишен период, докато учи в Манчестър, от 1869 до 1873 г., Лефтеров не се връща в България, възниква въпросът дали не се е снимал в Англия? Другият мъж на снимката е на приблизително същата възраст, и може да се предполага, че са учили заедно. Облечени са в типичното за времето на 70-те години на XIX в. официално мъжко облекло. Освен тази обща снимка, те имат и отделни снимки, на които са в същото облекло. Оригиналите на тези единични снимки не са запазени, а само копия на Бронфен, залепени на същия вид фирмен картон.

Третата, представена в съобщението, снимка се съхранява в НБКМ – БИА [**Опис на сбирката портрети...**, 1975, 153], със сигнатура С 989 (**ил. 3.**). Инвентирана е през 1949 г., без да се посочват никакви данни за постъпването ѝ. Снимката е оригинал. Размерите са ѝ 10,5/6 см. На гърба на картоната ѝ се чете, че фотографът е Джон Истан, работил в Манчестър от 1860 до 1871 г. [**Robinson, K.** 2016; **Approved biography...**, pass]. На нея Лефтеров изглежда по-възрастен, в сравнение с другите две разгледани снимки. Вероятно е правена в последните му години в Англия. Сведения, че лицето на снимката е Тодор

Лефтеров, дава надписът на гърба ѝ: „*Лефтеровъ свършил в Манчестер, от гр. Търново, убит в Дряновския манастир в 1876 в май месеца*“. По надолу текстът продължава: „*Като нападнаха турците. Тогаз убиха и другия ми другар Христо Досев. Поп Харитон се оттърва и избягна в Балкана, но къде и какво стана?*“ (ил. 3а.). Горният и долният текст са написани от едно и също лице, което се потвърждава от начина на изписване на буквите. При направено от мен сравнение на различни почерци, установих, че вероятно снимката е надписана от Филип Симидов, който събира снимков материал за изготвянето на списанието „Поборник-опълченец“ [ДА – Русе, ф. 59, оп. 1, а.е. 283].

В НБКМ – БИА е съхранено и копие от същата снимка със сигнатура С П 1358 (ил. 4.). Размерите ѝ са 16,5/10,5 см. На гърба на снимката е картонът на русенския фотограф Мойсе Хаим Камерман (ил. 4а.), евреин по произход, учил фотография в чужбина. През 1888 г. той се завръща в Русе, където работи до 1905 г., когато се мести в София [Стоянов, Й. Русенският фотограф..., pass]. Копието не е надписано. Такъв фирмен картон Камерман използва през 1897 г. Вероятно притежателят на снимката има връзка с Русе, защото в Търново в края на 80-те години на XIX в., също има добри фотографии. Въпреки че често на гърба на снимките присъства и надписът, че негативите се съхраняват във фотографското ателие, явно в този случай или негативът е донесен от Манчестър, което обяснява направеното копие в Русе, или другият вариант е в Русе да е направена снимка от оригиналната снимка. Прави впечатление, че образът върху оригинала е доста избледнял, докато образът върху копието е доста поясен. Когато е направено копието, образът върху оригинала също е бил ясен, но впоследствие двете снимки са съхранявани по различен начин. Оригиналната снимка от Манчестър, вероятно дълго време е стояла на светлина, поради което образът е избледнял, докато копието от Русе е предпазено, вероятно прибрано в албум.

Това кратко съобщение поставя много въпроси за личността на Лефтеров, за неговото дело, за бунтовния април на 1876 г. и т.н. Въпроси, които със сигурност ще намерят своите логични отговори в бъдещи проучвания.

За двадесет и четирите си години Тодор Лука Лефтеров вижда различните нюанси на живота – ежедневието в предосвобожденско Търново, свидетел е на търговските сделки на баща си, слуша новини, идващи от свободния свят, докосва се до обучението на забележителни учители в търновското класно училище, диша свободния въздух на Англия, и там усеща какво е свободата. Тази свобода така се вкоренява в сърцето и мисълта му, че за отец Матей Преображенски едва ли е било трудно да промени предназначаното в семейството бъдеще на търговец на английския възпитаник и да го подтикне по пътя на учител и революционер. Тодор Лефтеров блестящо изпълнява мисията си, като разпалва огъня на просветата сред своите ученици. Тук има нещо много важно, което не трябва да се забравя – освен знания той им показва и свободата, как трябва да се мечтае, как трябва да се работи и как трябва да се живее за нея, а на нас как се е умирало за нея.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Архивни източници / Archival sources

ДА – В. Търново – Държавен архив – Велико Търново, фонд 65К. [Darzhaven arhiv – Veliko Tarnovo, fond 65K.]

НБКМ – БИА – Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – Български исторически архив, С 989, С II 1358 [Natsionalna biblioteka „Sv. sv. Kiril i Metodiy“ – Balgarski istoricheski arhiv, С 989, С II 1358]

Публикации / Publications

Гешов, Ив. 1926 – Иван Евст. Гешов. Възгледи и дейност. София: Придворна печатница, 1926. [Geshov, Iv. Vazgledi i deynost. Sofia: Pridvorna pechatnitsa, 1926].

Крусев, П. 1949 – Петко Крусев. История на великотърновския терзийски еснаф 1856 – 1919 г. София, 1949. [Krusev, P. Istoria na velikotarnovskia terziyski esnaf 1856 – 1919 g. Sofia, 1949].

Марков, Хр. 1912 – Христо Марков. История на 9-те дни в Дряновския манастир, Търново: Печатница „П. Глушков“, 1912. [Hristo Markov. Istoria na 9-te dni v Dryanovskia manastir, Tarnovo: Pechatnitsa „P. Glushkov“, 1912].

Мутафов, В. 2005 – Васил Мутафов. Великотърновският фотолептописец Онорий Марколеско 1844–1917 г. – Известия на Регионален исторически музей – В. Търново, XX, 2005, 355–366. [Mutafov, V. Velikotarnovskiyat fotoletopisets Onoriy Markolesko 1844–1917 g. – Izvestia na Regionalen istoricheski muzey – V. Tarnovo, XX, 2005, 355–366].

Мутафов, В. 2006 – Васил Мутафов. Към историята на фотографията във Велико Търново – Известия на Регионален исторически музей – В. Търново, XXI, 2006, 293–315. [Mutafov, V. Kam istoriyata na fotografiyata vav Veliko Tarnovo – Izvestia na Regionalen istoricheski muzey – V. Tarnovo, XXI, 2006, 293–315].

Опис на сбирката портрети..., 1975 – Опис на сбирката портрети и снимки в Народната библиотека „Кирил и Методий“. Ч. 1. Състав.: Дора Попсавова. София, 1975. [Opis na sbirkata portreti i snimki v Narodnata biblioteka „Kiril i Metodiy“. Ch. 1. Sastav.: Dora Popsavova. Sofia, 1975.]

Robinson, K. 2016 – Keith Robinson. The Chinese Visit to England 1866. Lulu.com, 2016.

Интернет базирани източници/Internet Sources

Николов, А. 2016 – Атанас Николов. Видеостабилизация и 3D разпознаване в реално време. Дисертация. София, 2016, 43–44. – <http://www.iict.bas.bg/konkursi/2016/ANikolov/disertacia.pdf> (достъпен: декември 2019) [Atanas Nikolov. Videostabilizatsia i 3D razpoznavane v realno vreme. Disertatsia. Sofia, 2016, 43–44]. – <http://www.iict.bas.bg/konkursi/2016/ANikolov/disertacia.pdf>

Стоянов, Й. Русенският фотограф... – Йовчо Стоянов. Русенският фотограф М. Камерман. –

<https://roustchouk.bg/article?title=%D0%A0%D1%83%D1%81%D0%B5%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D1%8F%D1%82%20%D1%84%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%20%D0%9C.%20%D0%9A%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%BC%D0%B0%D0%BD&id=8&type=article> (достъпен: декември 2019) [Yovcho Stoyanov. Rusenskiyat fotograf M. Kamerman. –

<https://roustchouk.bg/article?title=%D0%A0%D1%83%D1%81%D0%B5%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D1%8F%D1%82%20%D1%84%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%20%D0%9C.%20%D0%9A%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%BC%D0%B0%D0%BD&id=8&type=article> (available: December 2019)]

Approved biography... – Approved biography for John Eastham – http://www.luminous-lint.com/app/photographer/John__Eastham/A/ (available: December 2019).

Илюстрация 1. Неизвестна досега снимка на Тодор Лука Лефтеров (ДА – В. Търново)

Илюстрация 1а. Гръб на снимката

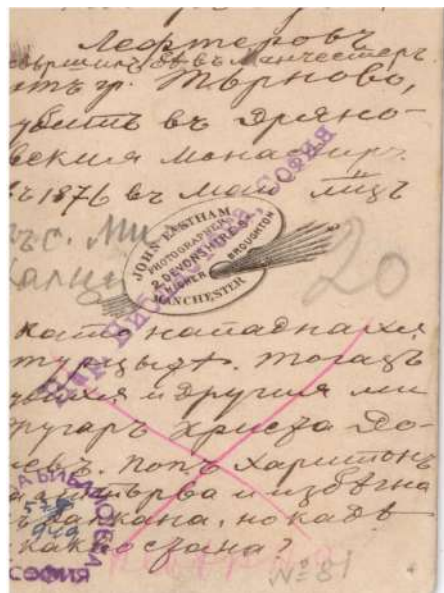
Илюстрация 2. Неизвестна снимка на Тодор Лука Лефтеров, с неизвестно лице (РИМ – В. Търново)

Илюстрация 2а. Гръб на снимката

Илюстрация 3. Снимка на Тодор Лука Лефтеров, правена в Англия. (НБКМ-БИА).

Илюстрация 3а. Гръб на снимката.

Илюстрация 4. Късно копие на снимката на Тодор Лука Лефтеров, правена в Англия (НБКМ – БИА)

Илюстрация 4а. Грѐб на снимката

Ил. 5. Дигитална съпоставка (наслагване) на лицата от снимката, съхранявана в ДА – В. Търново и снимката от РИМ – В. Търново (Симеон Антонов)

Ил. 6. Дигитална съпоставка (наслагване) на лицата от снимката – оригинал, съхранявана в НБКМ – БИА и снимката съхранявана в РИМ – В. Търново (Наслагване – Симеон Антонов)

Илюстрация 7. Дигитална съпоставка (наслагване) на лицата от снимката, съхранявана в ДА – В. Търново и снимката съхранявана в РИМ – В. Търново (Наслагване – Симеон Антонов)